

the first of these is the fact that the
second is the fact that the
third is the fact that the
fourth is the fact that the
fifth is the fact that the
sixth is the fact that the
seventh is the fact that the
eighth is the fact that the
ninth is the fact that the
tenth is the fact that the

the first of these is the fact that the
second is the fact that the
third is the fact that the
fourth is the fact that the
fifth is the fact that the
sixth is the fact that the
seventh is the fact that the
eighth is the fact that the
ninth is the fact that the
tenth is the fact that the
eleventh is the fact that the
twelfth is the fact that the
thirteenth is the fact that the
fourteenth is the fact that the
fifteenth is the fact that the
sixteenth is the fact that the
seventeenth is the fact that the
eighteenth is the fact that the
nineteenth is the fact that the
twentieth is the fact that the

the first of these is the fact that the
second is the fact that the
third is the fact that the
fourth is the fact that the
fifth is the fact that the
sixth is the fact that the
seventh is the fact that the
eighth is the fact that the
ninth is the fact that the
tenth is the fact that the
eleventh is the fact that the
twelfth is the fact that the
thirteenth is the fact that the
fourteenth is the fact that the
fifteenth is the fact that the
sixteenth is the fact that the
seventeenth is the fact that the
eighteenth is the fact that the
nineteenth is the fact that the
twentieth is the fact that the

Religinės sąmonės brendimas:

JAKŠTAS VISUOMENĖJE IR LITERATŪROJE

1902 metais, kada kun. Dambrauskas buvo nurodytas į Petrapilio dvasinės akademijos profesorius, tai rektorius prasitarė apie kvalifikacijas: kad tik po vaišes nesiblaškytų ir knygas mylėtų.

Rektorius atitiko kandidatą. Turbūt sunku surasti žmogų, kurį rečiau pamatysi vaišėse; sunkiau surasti tokį, kuris labiau knygas mylėtų. Pats Jakštas prisipažįsta knygas mylįs gal net daugiau už žmones. Vis dėlto šalia Vaižganto sunkiau surasti žmogų, kuris su lietuvių visuomene būtų labiau suaugęs ir jai vadovavęs, kaip šitas asketiškos uždarumos Jakštas.

Visuomeninio darbo jis ėmėsi ne iš malonumo, bet greičiau iš pareigos. Tos pareigos, kurią jam skyrė jo ideologija. Jakšto ideologijoje nėra vietos budistiškai pasyviai žmogui. Jakšto žmogus nuolatos gyvas, dinamiškas, kūrėjas. Ten, kur yra kūryba, yra ir gyvybė, ir priešingai, kur nematyti kūrybos, ten ir gyvybė abejotina. Kūrimo akte žmogus pakyla aukščiau už save patį ir tampa panašus į Dievą-Kūrėją. Dėl to, sako Jakštas, kas nieko neveikia ir sakosi nieko negalįs, tas virsta ne tik tam tikru „niekšu“, bet ir „bedieviu“, nes nepripažįsta savyje išreikšto Dievo paveiklo ir panašumo... Tūnoti nieko nedarant pritinka akmeniui, ne žmogui. Kaip

mums, taip ir mes kitiems turime tarnauti, skubintis gera daryti (*Meno kūrybos problemos*, 7 p.).

Su ta mintimi susigyvenęs Jakštas yra gyvas daugiau nei kitas jaunas. Ir išliko per visą amžių tebekurdamas. Tebekurdamas ne tai, kas pačiam patinka, bet kas reikalinga visuomenei. Savo visą gyvenimą pavertė tarnavimu visuomenei. Palinkimą būti uždarumoj suderino su visuomeninio darbo pareiga ir dirba jį ne gyvuojų žodžiu, bet plunksna. Taikant Jakšto eilėraščio žodžius jam pačiam, galėtum sakyti:

Jis takus pramynė
Vaikštinėdamas,
Vien apie tėvynę
Rašinėdamas.

Toje visuomenės tarnyboje Dambrausko akys nukreiptos į du pradus: į tautą ir į religiją.

Tauta Jakštui nėra sustingęs savo senose formose mechanizmas. Ji pati nuolatos dinamiška, organiška. Jei ji nori gyventi, turi rodyti kūrybos žymių. Nieko naujo nesukurdama, pasirodytų esanti pasaulyje nereikalinga ir neabejotinai turėtų dingti. Kaip kiekvienas dvasiškai gyvas žmogus veržiasi į tam tikrą tikslą, taip ir tauta turi savo paskirtį — istorinį pašaukimą. Tiesa, lietuviai savo pašaukimo dar nesuprantą. Tam reikia aukštesnės kultūros, giliau suprasti tautos psichologiją, istoriją, istoriosofiją. Tik viena — sakė Jakštas — tas pašaukimas kiekvienos tautos skirtingas, taigi ir lietuviai negali kopijuoti svetimo gyvenimo formų, turi kurti savitas, lietuviškas. Iš antros pusės jos negali priešintis bendram visų tautų siekiamam Absoliutui.

Tai buvo sakoma dar 1907 m. Ano meto žmonės dar negalėjo galvoti apie tolimąją tautos paskirtį. Ir Jakštas bliviai skatino palengvėl į ją eiti, keliant kultūrą ir dorą, šviečiant kraštą, ekonomiškai augant, pramonę ir prekybą ple-

čiant, organizacijų, draugijų tinklu apriečiant Lietuvą. Nuolatinis intensyvus darbas buvo reikalingas tautos evoliucijai.

Dėl to ir pats Jakštas nesiima teorinių dalykų: nesiima ieškoti tautos pašaukimo, nekuria filosofinių, estetinių, socialinių sistemų. Ateis kiti, kurie pasidalinę jo pradėtą darbą susistemins ir pagilins. O jo akys nukreiptos į dienos reikalus. Jis nagrinėja tai, kas tą dieną Lietuvos gyvenimui aktualu. Nagrinėja visų sričių klausimus: politikos, religijos, kalbotyros, matematikos, filosofijos, meno, literatūros, esperanto. Prirašo biografijų, vadovėlių, poezijos. Net pačią poeziją rašo, turėdamas prieš akis degamuosius visuomenės reikalus. Poezijoje taip suaugęs su momento reikalais, kad tie reikalai nepaleidžia rašytojo net tiek atitrūkti nuo gyvenimo, kiek reikalinga poetui savo išgyvenimams atsieti nuo konkretaus fakto ir paversti visuotiniais. O ir pačioj poezijoj *Dainų skrynelėj* (1894), *Rudens aiduose* Jakštas reiškiasi nuoseklus su savo idealais — su tautos ir religijos idealais, su skatinimais pamėgti darbą, pamilti Lietuvos žemę, pagerbti Lietuvos didvyrius, o paniekinančius tuos idealus skaudžiai išplakdamas satyromis. Kam nepažįstamas tas dviveidis Jakšto Diplomatas, kuris, įeidamas į didžiūno rūmą, už durų ne tik lazda, kaliošus, bet ir nuomones palieka. Ar vėl kas nėra girdėjęs apie gyvenimą to Lietuvos Veikėjo, kurio idealas valgyt, gert, miegot; kuris per visą gyvenimą tik valgo, geria, miega, kol pagaliau apetito pristigo, į lovą krito ir visai užmigo.

Taigi Jakšto raštai yra reikalų raštai, taip kaip tuo pačiu metu Kudirkos raštai.

Taip per amžį visą
Šaukė, skelbė jis,
Snaudžiantiems įgriso,
Spygindams akis.

Pats kurdamas ir iš kitų kūrybos reikalaujamas, antra

vertus, Jakštas žiūrėjo, kad į lietuvių kultūrą neįsibrautų tautai ir religijai svetimos įtakos. Ką pasergėjęs negeistina, puolė visu smarkumu klystkelius ir rodė tikrąjį kelią. Šitoje sargyboje Jakštas rodėsi galingesnis nei pačioje kūryboje. Čia jis yra neatidalijamai įsipynęs į lietuvių šviesuomenės evoliuciją, tą evoliuciją pagreitinęs ir nulėmęs jos kryptį.

Skubant, pažymėtini bent trys tos sargybos momentai. Pirmasis — kova dėl lietuviybės, kada atgimstančioje Lietuvoje lenkai ir dalis mūsų bajorijos nenorėjo pripažinti lietuvybei buvimo racijos; kaltino lietuvius separatizmu; vadino litvomanais. Lietuviams reikėjo ne tik apginti savo lietuviybę, bet pažadinti ir pačius Lietuvos bajorus stoti į bendrą lietuvišką darbą. Stoją kun. Dambrauskas. Jo lenkiškos brošiūros *Lietuvių balsas...* (1902), o paskui *Vienybė ar separatizmas* sukėlė publicistinę kovą tarp lietuvių ir lenkų, sudarė opinią, kad sulenkėję bajorai patys yra atkritę nuo lietuvių tautos kamieno. Abejojantiems padėjo apsispręsti ir viduje susigyventi su lietuviškąja ideologija, ir atėjo tokiu būdu galas tam dvilypiam vardui — poliakolitvinams. Tas momentas tenka laikyti galutiniu momentu persilaužimo iš lenkiškos lietuviškos Lietuvos į lietuvišką Lietuvą.

Antras lietuvių tautos evoliucijoje momentas, kurioje suvaidino lemiamą rolę Jakštas, yra kova dėl religijos.

Su *Varpu* ir *Apžvalga* lietuvių šviesuomenė jau aiškiai susidiferencijavo, pirmiausia pagal religinę ideologiją — į liberalus ir katalikus. Pirmieji daugiausia buvo pasauliniai inteligentai, antrieji — daugumas kunigai. Su *Apžvalgos* ir *Varpo* polemikomis prasidėjo tarp vienų ir antrų tam tikras rungtyniavimas. Prof. A. Rimkos žodžiais betariant, sunku buvo norėti, kad tikintis katalikų ar kitos kurios bažnyčios kunigas visai ramiai žiūrėtų, kaip jo globoj esamų žmonių tarpe skleidžiamos mintys ir idėjos, su jo atstovaujamos tikybos mokymu nesuderinamos. O iš to išeiną, taria prof. Rimka, kad iš pat pradžios prasidėjusi kunigų akcija prieš pasaulinių

inteligentų užimtą ir vedamą poziciją *Aušroje*, *Varpe* ir kt. buvo natūrali ir neišvengiama (*Lietuvių tautinio atgimimo socialiniai pagrindai...*40). Šitoje religinėje šviesuomenės diferenciacijoje Jakštas suvaidino žymiausią vaidmenį, formuodamas šviesuomenės religinę sąmonę, ypačiai per *Draugijos* žurnalą (1907—1923).

Nihilistinė ar liberalistinė mintis mūsų šviesuomenės vyresniojoje kartoje plėtėsi daugiausia analogiškoje rusų dvasinėje atmosferoje. Bet su filosofu Vl. Solovjovu pasireiškė rusuose nauja religinė mintis. Dambrauskas vienas iš pirmųjų pajuto šito filosofo idėjų sveiką naujumą ir jį pristatė saviškiams. Čia jis buvo pionierius, pradininkas. Solovjovas galėjo būti idėjinė ir moralinė atrama lietuvių jaunesniosios kartos religinei ideologijai. Šitos jaunesniosios kartos eilė stipriausių intelektų pasuko į Vakarų katalikiškus universitetus, tačiau karštai domėjosi ir Solovjovu. Tokiu būdu religinės ideologijos šviesuomenė savaime atsidūrė dvasinėje pusiausvyroje tarp Rytų ir Vakarų. Jos atstovai ir turėjo psichologinį pagrindą mesti šūkį — sukurti lietuviuose dvasinę sintezę tarp Rytų ir Vakarų (Šalkauskis).

Šitaip šalia liberaliosios šviesuomenės išaugo ir susiformavo katalikų šviesuomenė. Tokis šviesuomenės idėjinis diferenciacijavimas yra natūralus ir sveikas. Vienoje tautoje pasireiškiančios įvairios ideologijos yra tas pat, kaip iš vieno krūmo išaugę nevienodos spalvos žiedai.

Įvairiaspalviai žiedai susipina bukieto spalvų harmonijoje. Ir įvairios ideologijos žmonės galima suvesti į bendrą darbą, kaip savarankiškai apsisprendusios asmenybės. Numatydamas tokio bendro darbo reikalą, vienybės reikalą, diferencijuotoje visuomenėje, Jakštas, polemizuodamas su p. Leonu 1908 m., nurodė ir sąlygas, kuriomis tokia vienybė įmanoma: „vienijant daugumą su mažuma negalima spirti, idant dauguma išsižadėtų savo teisių. Kur daugumos teisės ignoruojamos, ten vienybė negali įvykti... norint suvesti

vienybėn įvairių nuomonių žmones, reikia bent kiek juos suprasti, įeiti į jų širdį, o ne šaukti biurokatiškai: Ei, jūs šio-
kie tokie. Vienykės, o jei ne tai... Prie tikros gyvos vienybės
eina(ma)si per teisybę, šviesą, meilę, o ne per prievartą ir
šmeižimus“ (*Draugija*, 1908 m. 104 p.).

Evolvuojant tautinei ir religinei sąmonei, toji evoliucija
reiškėsi ir literatūroje. Tai ir yra tas trečias momentas, kuria-
me Jakštas suvaidino tam tikrą vaidmenį. Dar seminarijos
rektorius Račkauskas pavadintas knižninku, Jakštas sekė
kiekvieną lietuvišką ir net nelietuvišką knygą. Ją recenzavo,
vertino, visuomenei teikė ar atmetė. Ėjo, vadinas, sargybą,
kad literatūra ir iš viso menas neiškryptų. Tokiu būdu su-
kūrė lietuvišką literatūros kritiką, normatyvinę kritiką. O tas
normas menui Jakštas vedė iš Amžinojo Logo.

Ta kritika praktiškai, kaip paprastai kritika, gal ne tiek
reikšmės turėjo rašytojams, kiek skaitytojams. Ji išpopulia-
rino skaitytojuose knygas. Įpratino juos literatūra domėtis.
Lietuviška knyga tapo laukiama viešnia.

Visuomenės evoliucija krumpliuta. Jos reprezentantų
nuomonės susikerta, susikryžiuoja. Juo nuomonės drąses-
nės ir atviresnės, juo lengviau priešui patapti. Ir Jakštas, atvi-
ras, drąsus, nepaisydamas, ar eina su dauguma ar su mažu-
ma, turėjo priešų. Bet jų nesibaidė, idėjinė kova garbinga.
Pats Jakštas kartojų Kalinkos žodžius: „Kas drąsiai ir su iš-
tverme kariauja, tas būtinai sutaisys prieš save galingų prie-
šų... Priešai ir persekiojimai stovi kaip šašuoletis seka; tik-
ta, kad žmogus eina, šašuoletis seka; tikta, kad žmogus
atguls, šašuoletis išnyks... Rūpinkis tad apie vieną, idant tei-
sybę visados turėtumei savo pusėje“ (*Vienybė ar separatiz-
mas*, 5 p.).

Tokis nusistatymas leido jam išlikti nepalūžusiam, kada
buvo tremiamas, kada pinigais baudžiamas, kada raštais
puolamas.

O raštais buvo puolamas visose trijose srityse, kuriose jis aktyviai reišėsi: tautinėj, religinėj, literatūrinėj. Dėl tautinės ideologijos teko Jakštui daugiausia kirstis su lenkomaiais. Religinėj srityje Jakštas suėjo į konfliktą su antra lietuvių šviesuomenės grupe, įsistiprinančia su 20 amžiaus pradžia — su ateistine ar liberalistine grupe. Iš jos daugumas priekaištų konfesinei religijai ar religijai apskritai ėjo adresu Jakšto, kurį laikė ortodoksinės religijos atstovu (nors pasiūlinęs į Jakšto korespondenciją, aptinki labai radikalių minčių!). Literatūrinėj srityje pakėlė balsą prieš Jakštą eilė jaunesnės kartos literatų. Prisimenam M. Biržiškos priekaištus Jakštui dėl literatūros žalojimo; prisimenam B. Sruogos kritiką Jakšto literatūros galutiniam kriterijui Amžinajam Logui; prisimenam V. Mykolaičio polemiką dėl meno esmės. Tai buvo ne tiek dviejų asmeninių partnerių, bet ir dviejų kartų, dviejų laikotarpių ir dvejopų ideologijų susikirtimas.

Iš to nuolatinio trynimosi su visuomene, iš idėjinių kovų visuomenininkas Jakštas nori grįžti į savo asketišką uždarumą, vieno tenorėdamas iš visuomenės:

te visi pasako —
Jis tiesos mylėjo siaurą taką,
Gynė brolius, priešus maldinėjo,
Jiems įkvėpt gerų jausmų norėjo.